

Temat 19: Kaszubi w statystyce (cz. I).

Zainteresowanie liczebnością Kaszubów datuje się od połowy XIX w. Podawane wówczas liczby mają wyłącznie charakter szacunkowy, np. Aleksander Hilferding, rosyjski uczoney, który w 1856 r. zwiedził Kaszuby, w dziele *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego* podał, że Kaszubów jest około 200 tys., dodając, że *być może i nieco więcej*.

W pruskiej statystyce Kaszubów jako grupę językową ujęto po raz pierwszy w spisie z 1861 r. We wcześniejszych spisach zostali oni uznani za osoby mówiące po polsku. Jednakże w oficjalnie ogłoszonych wynikach nie uwzględniono rubryki dla języka kaszubskiego. Znajdowała się tam jednak inna, pt. *osoby nie mówiące po niemiecku*. Należy przypuszczać, że znaczny procent ujętych w niej osób to Kaszubi. Dopiero spis przeprowadzony w 1890 r. ujmował ludność kaszubską. Według oficjalnych danych liczba Kaszubów wynosiła wówczas ponad 53 tys.

Krytycznie do metody przeprowadzenia niemieckiego spisu z 1890 r. i jego rezultatów odniósł się Stefan Ramułt. W *Statystyce ludności kaszubskiej*, wydanej w Krakowie w 1899 r., Ramułt stwierdził, że wyniki niemieckiego spisu *są z gruntu fałszywe* i dają *fałszywy obraz stosunków rzeczywistych*. Zilustrował to kilkoma przykładami, które warto przytoczyć: *Tak np. we wsi Parchowo, liczącej 640 mieszkańców, 6 osób zapisało się, jako mówiące polsku, a 466 po kaszubsku (reszta Niemcy i Żydzi). Podobnie w Prokowie na 543 mieszkańców 7 osób podało mowę polską, jako ojczystą, a 518 kaszubską. Tak samo w Dzierżążnie (Seeresen) na 318 mieszkańców 4 osoby zapisały się do rubryki dla języka polskiego a 268 do rubryki kaszubskiej. Natomiast w Żurominie z pomiędzy 231 mieszkańców zapisało się 230 do rubryki polskiej a do kaszubskiej żaden. W Skorzewie na 749 mieszkańców tylko jedna osoba przyznała się do mowy kaszubskiej, do polskiej zaś 697. W Mściszewicach na 768 mieszkańców zapisano 709 do rubryki dla języka polskiego a tylko 5 do kaszubskiej. Autor Statystyki ludności kaszubskiej podsumował to w sposób następujący: Niechże jednak nikt nie myśli, jakoby ludność słowiańska, zamieszkująca Parchowo, Prokowo i Dzierżążno, mówiła innym, już nie językiem, ale choćby dialektem, aniżeli mieszkańcy Żuromina, Skorzewa i Mściszewic. (...) Wszyscy oni (...) mówią jednym i tym samym narzeczem kaszubskim (...). Liczba bowiem osób, których mową rodzinną jest polska, nie dochodzi nawet 100 wobec przeszło 45.000 Kaszubów rodowitych, tymczasem według spisu urzędowego 22.301 osób posługiwać się tam ma mową polską a tylko 16.964 kaszubską*. Polski uczoney krytycznie ustosunkował się również do spisowej kategorii osób dwujęzycznych. Uważał, że

należy tzw. dwujęzycznych zaliczyć do Kaszubów, którzy znają język niemiecki, ale są *za mało uświadomieni lub zanadto lękliwi, aby przyznać się do pełnej kaszubskości*. Ramułt skrytykował także polskie prace statystyczne, w których *nie uwzględniono zgola ludności kaszubskiej, jako całości odrębnej, ale wzięto ją pod jeden strychulec z ludnością polską*.

Stefan Ramułt, zbierając materiały do swej *Statystyki ludności kaszubskiej*, zwrócił uwagę tylko na język ojczysty i wyznanie, pominął natomiast narodowość, ponieważ była według niego czynnikiem *zmiennym i niepewnym, zależnym od większego lub mniejszego uświadomienia i wyrobienia politycznego u poszczególnych osób*.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangel.	katolików	ewangel.	katolików	ewangel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
67	Odargowo (kaszub. Woedargowoe, niem. Odargau), wieś	91	—	—	—	5	9	—	—	105
68	Odargowo (k. Woedargowoe, n. Odargau), obw. domin.	44	—	—	—	—	73	—	—	117
69	Oksywie (k. Woeksévje, n. Oxhoeft), wieś	709	—	—	—	—	10	—	—	719
70	Oslanin (k. Woosłanino, n. Oslanin), wieś ¹⁾	87	—	—	—	—	—	—	—	87
71	Oslanin (k. Woosłanino, n. Oslanin), folwark, przył. do Rzucewa	185	—	—	—	—	—	—	—	185
72	Ostrowo (k. Woestrowoe, n. Ostrau), wieś	148	11	—	—	4	62	—	—	225
73	Parcele (n. Grünthal). Ob. Świecin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	Parczyce (k. Pórszczéce, niem. Parschütz), obwód dom.	31	—	—	—	3	67	—	—	101
75	Parzkowo (k. Pórszkowoe, n. Parschkau), ob. dom.	99	—	—	—	—	14	—	—	113
76	Piaśnica (k. Pjósźńica, n. Piasnitz), leśnictwo, należąca do Wejherowskiego nadleśnictwa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	Piaśnica mała (kaszb. Měłò Pjósźńica, n. Klein Piasnitz), wieś	100	—	—	—	—	13	—	—	113
78	Piaśnica wielka (k. Vjelgò Pjósźńica, n. Gross Piasnitz), wieś	32	—	—	—	—	3	—	—	35
79	Pierwoszyn (k. Pírwoszeńo, n. Pierwoschin), wieś	221	—	—	—	—	15	—	—	236
80	Poczernin (k. Poeczernino, niem. Hohensee), obwód domin.	78	—	—	—	—	24	—	—	102
81	Pogórz (k. Poegoerzè, niem. Pogorsch), wieś	311	—	—	—	—	10	—	—	321
82	Polchów (k. Pěłchowoe, n. Polchan), wieś	326	3	—	—	4	19	—	—	352
83	Polchówek (k. Pěłchówkoe, niem. Buchenrode), obw. domin.	56	—	—	—	—	83	—	—	139
84	Polczyn (k. Pěłczéno, niem. Polzin), wieś	396	13	—	—	6	37	—	—	452
85	Porąb (k. Poerqòb, n. Mielkenhof), przyległ. do Zarnowca wsi.	—	—	—	—	—	20	—	—	20

¹⁾ Ob. Beka.

Fragment *Statystyki ludności kaszubskiej* (Kraków 1899 r.) Stefana Ramułta

Ramułt sam (*wędrując od parafii do parafii*) zbierał w terenie materiały do statystyki, wykorzystał też miejscowych informatorów, zwłaszcza księży i nauczycieli. Zależało mu, aby jego praca była *wiarygodnym pomnikiem siły liczebnej i granic językowych ludu kaszubskiego*

u schyłku wieku XIX-go. Ogólne rezultaty (dla powiatów) jego pracy znajdują się w poniższej tabeli.

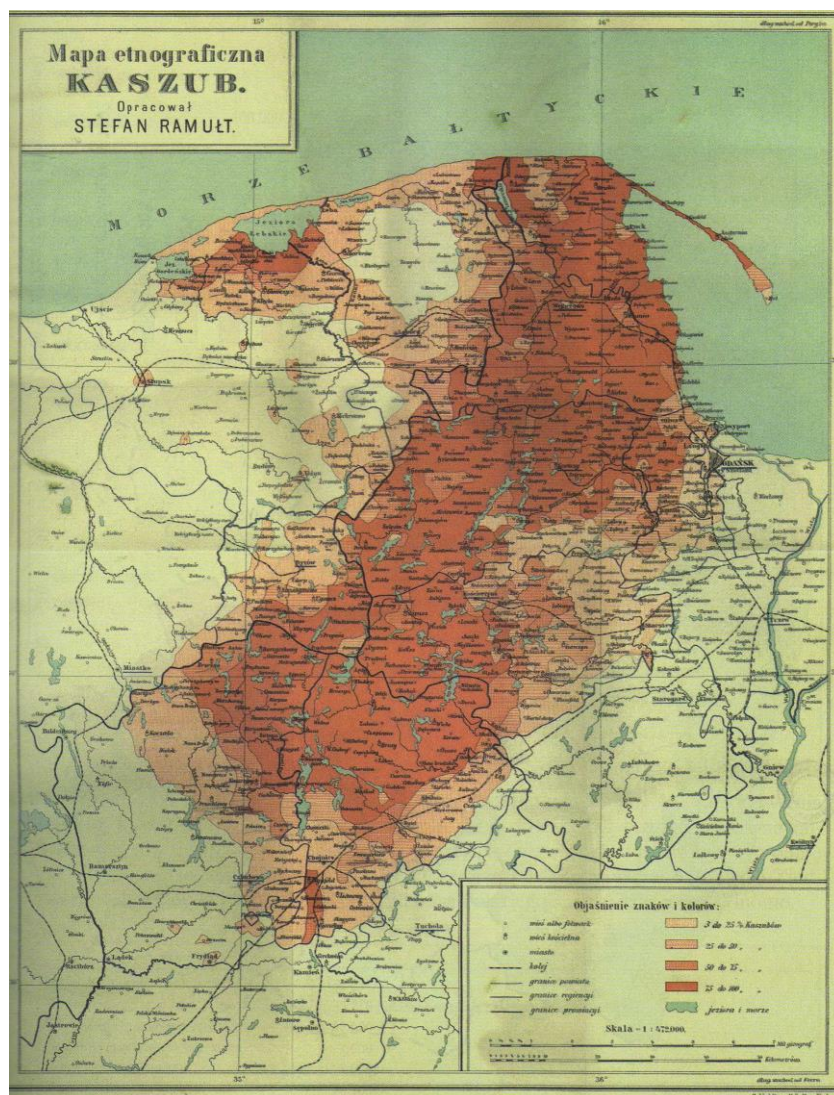
Lp.	Powiaty	Niemiecki spis z 1890 r.				Stefan Ramułt		
		po kaszubsku	po polsku	dwujęzyczni	po niemiecku	Kaszubi	Polacy	Niemcy
1	pucki	15 338	581	743	7 320	18 609	36	5 611
2	kartuski	16 964	22 309	770	19 305	45 284	88	14 483
3	wejherowski	15 646	6 583	1 050	18 156	27 930	84	13 581
4	chojnicki	841	25 256	902	23 509	23 680	7 792	20 319
5	kościerski	1 715	22 283	860	20 414	17 530	9 307	18 887
6	gdański górny	825	3 360	1 198	34 292	10 519	1 443	28 008
7	bytowski	534	2 554	45	20 212	4 797	23	18 525
8	człuchowski	1 109	7 601	-	54 767	11 976	29	51 432
9	łęborski	158	1 873	282	40 797	4 227	11	38 872
10	słupski	7	308	116	97 251	4 860	-	92 822
11	gdański – miejski	222	2 708	937	113 727	5 419	1 129	111 046
Razem		53 359	95 416	6 903	449 750	174 831	19 942	413 586

Tabela. Porównanie danych ze spisu powszechnego (1890 r.) z wynikami badań Stefana Ramułta (w tabeli uwzględniono tylko trzy społeczności etniczne: kaszubską, polską i niemiecką).

(Źródło: S. Ramułt, *Statystyka ludności kaszubskiej*, Kraków 1899; J. Mordawski, *Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku*, Gdańsk 2005)

Z porównania danych wynika, że w spisie niemieckim znacznie zaniżono liczbę Kaszubów, zaliczając ich przede wszystkim do ludności polskiej. Ramułt skorygował te dane, dlatego też w jego ujęciu, liczba Polaków jest znacząco mniejsza. W mniejszym stopniu zmiany te dotyczą ludności zakwalifikowanej jako niemieckiej.

Do swej książki Ramułt załączył także mapę, na której zakreślił obszar zamieszkiwany przez Kaszubów u schyłku XIX w.

Mapa etnograficzna Kaszub – załącznik do *Statystyki ludności kaszubskiej* Stefana Ramułta
(Źródło: J. Mordawski, *Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku*, Gdańsk 2005, s. 15)

Ramułt w *Statystyce ludności kaszubskiej* wspominał o znacznej liczbie Kaszubów mieszkających poza swoją ojczyznę – Pomorzem, czyli poza granicami pruskich prowincji Prusy Zachodnie i Pomorze. Skupił się w szczególności na emigracji kaszubskiej w Ameryce. Jego zdaniem liczba Kaszubów tylko w samych Stanach Zjednoczonych mogła sięgać nawet 100 tys., choć szacował ją ostrożnie na ponad 90 tys. Z kolei w Brazylii miało być około 15 tys. Kaszubów, a w Kanadzie – 25 tys. Łącznie, w ojczyźnie i poza jej granicami, według Ramułta, żyło pod koniec XIX w. około 330 tys. Kaszubów.

Praca Ramułta spotkała się z wielkim oddźwiękiem w środowisku polskim – zarzucano mu głównie, że podana przez niego liczba Kaszubów jest zbyt wysoka. Współczesna nauka jednak podkreśla jego staranność i sumienność w sporządzaniu danych statystycznych.

Warto przytoczyć słowa Stefana Ramuła, którymi kończył swą pracę:

Z obliczeń naszych wynika, że blisko połowa obecnej ludności kaszubskiej żyje w rozproszeniu pośród obcych. Więcej niż trzecia część Kaszubów znalazła się na drugiej półkuli, a los ich nietrudny do przewidzenia. Pierwej czy później, choćby mowę swoją zachowali do dziesiątego pokolenia, ulegną niewątpliwie pożerającej wszelkie obce pierwiastki etniczne sile asymilacyjnej rasy anglo-saskiej, lub innych, sąsiednich żywiołów.

To samo, tylko że w czasie jeszcze krótszym, stanie się z tymi, co rozproszywszy się między Niemcami, porzucili już, niestety, zamiar powrotu w ojczyste strony.

Jakakolwiek jednak czeka przyszłość tych i tamtych, pozostanie jeszcze lud kaszubski na Kaszubach a chociaż warunki jego życia duchowego są nad wyraz ciężkie i smutne, nie zatraci on chyba nigdy swej odrębności. Padną jeszcze setki i tysiące Pomorzan pod toporem kultury obcej, tysiące pójdą w świat, szukając doli lepszej, ale w ich miejsce staną nowe zastępy, bo ten lud, żyjący w rzadkiej czystości obyczajów, rozradza się znacznie szybciej i dłużej żyje, aniżeli jego sąsiedzi. Tyle wieków, tyle nieprzyjaznych czynników pracowało nad jego zagładą, a przecież się ostał, chyba tedy się już ostatnie i nadal a mowa kaszubska rozbrzmiewać będzie nad Bałtykiem w długie jeszcze, w najdalsze wieki, jak rozbrzmiewała tam przed lat tysiącem... (...) Śpiewajże więc, Bałtyku, pieśń swą kaszubską, wtórujcie mu stare bory pomorskie, a ty, ludu kaszubski, kochaj i szanuj swą piękną mowę, tę najcenniejszą po przodkach spuściznę, skoro w obronie jej krew przelewali i nie wstydzili się nią mówić sławni wodzowie i książęta twoi, których prochy, złożone na wieczny sen w Oliwie, otaczasz czcią należną i wdzięcznym wspomnieniem!

Uwaga!

Marzeniem moim, w latach jeszcze dziecięcych, było znaleźć taką książkę, która by mnie pouczyła, ile naprawdę jest Kaszubów na świecie (...). Słowa z Przedmowy do Statystyki ludności kaszubskiej Stefana Ramuła mogą stać się dla uczniów gimnazjów, a zwłaszcza szkół ponadgimnazjalnych, inspiracją do statystycznego opracowania (pod opieką nauczycieli) społeczności, w których funkcjonują (np. własnej klasy czy szkoły).

Bibliografia

Belzyt L., *Kaszubi w pruskiej statystyce językowej do 1914 roku*, [w:] *Pomorze – trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945-1995*, red. A. Sakson, Poznań 1996.

Belzyt L., *Liczebność ludności kaszubskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830-1914*, cz. I, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 15(200), z. 3.

Belzyt L., *Liczebność ludności kaszubskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830-1914*, cz. II, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 15(200), z. 4.

Belzyt L., *Problem liczebności ludności kaszubskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie przed pierwszą wojną światową*, „Cassubia Slavica”, 2004, 2.

Belzyt L., *Pruska statystyka językowa (1825-1911) a Polacy zaboru pruskiego, Mazur i Śląska*, Zielona Góra 2013.

Borzyszkowski J., Mordawski J., Treder J., *Historia, geografia i piśmiennictwo Kaszubów*, Gdańsk 1999.

Jost I., *Osadnictwo kaszubskie w Ontario*, Lublin 1983.

Latoszek M., *Liczebność Kaszubów – kwestia liczebności*, [w:] *Badania kaszuboznawcze w XX wieku. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk 2001.

Mordawski J., *Geografia Kaszub*, Gdańsk 2008.

Mordawski J., *Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku*, Gdańsk 2005.

Obracht-Prondzyński C., *Spisy czy spiski, czyli o problemach z liczeniem Kaszubów*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, red. L. Adamczuk, S. Łodziński, Warszawa 2006.

Ramułt S., *Statystyka ludności kaszubskiej*, Kraków 1899.

Szultka Z., *Liczba Kaszubów na kaszubskim obszarze językowym Pomorza Zachodniego w XIX wieku*, [w:] *Pomorze – trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945-1995*, red. A. Sakson, Poznań 1996.

Szultka Z., *Uwagi o najnowszych publikacjach dotyczących liczebności ludności kaszubskiej na Pomorzu Zachodnim*, „Acta Cassubiana”, t. 5(2003).